

ЩЕРИЦЯ С. І.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічно-правових
дисциплін факультету права та лінгвістики
(Білоцерківський національний
аграрний університет)

УДК 343.1

ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ ЯК ВИНЯТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПРИНЦИПУ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ

У статті досліджується дія кримінального процесуального закону України, який діє на усій території України та об'єктах, які прирівняні до неї за правовим статусом, у тому числі з урахуванням норм міжнародного права. Значну увагу приділено поняттю «екстериторіальність», що за своїм змістом означає непоширення на ті чи інші спеціальні території держави законів цієї держави. Визначено види екстериторіальності (територіального імунітету): а) екстериторіальність (імунітет) дипломатичного представництва іноземної держави; б) екстериторіальність військових частин, літаків та кораблів, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом.

Ключові слова: кримінальний процесуальний закон України, територіальна дія кримінального процесуального закону, екстериторіальна дія кримінального процесуального закону, правовий імунітет, дія нормативно-правового акта у просторі.

В статье исследуется действие уголовного процессуального закона Украины, который действует на всей территории Украины и объектах, которые приравнены к ней по правовому статусу, в том числе с учетом норм международного права. Значительное внимание уделено понятию «экстерриториальность», что по своему содержанию означает нераспространения на те или иные специальные территории государства законов этого государства. Определены виды экстерриториальности (территориального иммунитета): а) экстерриториальность (иммунитет) дипломатического представительства иностранного государства; б) экстерриториальность военных частей, самолетов и кораблей, находящихся на территории иностранного государства по специальному разрешению.

Ключевые слова: уголовный процессуальный закон Украины, территориальное действие уголовного процессуального закона, экстерриториальный действие уголовного процессуального закона, правовой иммунитет, действие нормативно-правового акта в пространстве.

This paper examines the performance of criminal procedural law of Ukraine, which operates throughout the territory of Ukraine and facilities equivalent to her for legal status, including on the basis of international law. Special attention is paid to the concept of „extraterritoriality”, which means its content nonproliferation to certain special laws territory of that State. The types of extraterritoriality (territorial immunity): a) extraterritoriality (immunity) of diplomatic missions of foreign countries; b) the extraterritorial military units, ships and aircraft that are in a foreign country by special permission.

Key words: Criminal Procedure Law of Ukraine territorial effect of criminal procedural law, extraterritorial criminal procedural law, legal immunity, effect of a legal act in space.

Вступ. Усі нормативні акти мають певні часові, територіальні (просторові) межі свого існування і дії, а також поширюються на певне коло суб'єктів. Не є винятком і кримінальний процесуальний закон.

Територіальний принцип дії кримінального процесуального закону має виняток – екстериторіальність, в основі якої поширення дії закону держави за її межі. Це юридична фікція, згідно з якою певні частини території держави, певні групи осіб визнаються такими, що підпадають під сферу дії закону тієї держави, до якої вони належать. При цьому це не означає, що територія, зокрема, дипломатичного представництва, повністю виключається з території країни перебування і тим більше не є частиною території представленої країни. Ні будівля представництва, ні його територія не вилучаються з території держави перебування. Їх вилучення з місцевої юрисдикції має обмежений, функціональний характер.

Питання дії закону у сфері кримінальної юстиції протягом десятиліть розглядалися у науці кримінального права. При цьому межі дії кримінального процесуального закону, як правило, залишалися поза увагою учених і до цього часу досліджені в теорії кримінального процесу явно недостатньо. Навіть ті роботи, що з'явилися останніми роками в Україні, торкаються переважно лише окремих аспектів вищевказаної проблеми, зокрема, кримінально-процесуальних імунітетів (це роботи таких учених, як С. С. Аскеров, І. В. Бабій, С. М. Вихрист, С. Г. Волкотруб, Ю. М. Грошевий, В. П. Корж, В. І. Маринів, М. М. Михеєнко, О. О. Реєнт, В. М. Рябокучма, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова та ін.) [5, с. 25].

Постановка завдання. Метою дослідження є повний і всебічний аналіз дії кримінального процесуального закону України, який діє на усій території України, та екстериторіальність, як виняток територіального принципу дії кримінального процесуального закону. На підставі проведеного дослідження можна буде з'ясовано дію кримінального процесуального закону України у просторі, та особливості кримінального провадження щодо окремої категорії громадян, які наділені імунітетами відповідно до чинного законодавства.

Результати дослідження. Юрисдикція, що здійснюється в межах державної території, називається територіальною. Саме її закріплено у ч. 1 ст. 4 КПК України, відповідно до якої кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених КПК, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення [3, с. 12].

Дія нормативно-правового акта у просторі – це поширення його впливу на всю територію України, відповідну адміністративно-територіальну одиницю або на певну її частину, а у випадках, визначених законом, – за межами України.

Передусім з'ясуємо зміст поняття «простір» та його співвідношення з іншим поняттям – «територія». Як загальне родове поняття, що визначає межі дії закону ще за одним «просторовим» параметром, виступає категорія «простір». Простір включає в себе такі складові частини (сфери): сухопутний, водний, підземний, повітряний та космічний простір, а також морське дно.

Термін «територія» за обсягом охоплюваного ним простору вживається в трьох значеннях:

- 1) власне територія (від лат. terra – земля, суходіл, земна поверхня; territorium – область) – земельний, сухопутний простір з певними кордонами; або певна частина земної поверхні з визначеними межами – територія міста, парку, заводу;
- 2) іноді дещо ширше: простір землі, внутрішніх та прибережних вод з певними кордонами (територія адміністративно-територіальної одиниці (утворення) – області, району);
- 3) у міжнародному праві: територія держави, державна територія – частина земної кулі, що перебуває під суверенітетом держави, яка включає в себе сухопутний, водний, підземний та повітряний простір, а також континентальний шельф (включає в себе морське дно та надра підводних районів на відстані 200 миль від берега) [4, с. 122].

До території держави (державної території) умовно відносять так звані «плаваючі території», тобто, такі, що законно несуть прапор своєї держави військові й торговельні судна, які перебувають у відкритому морі і, з деякими винятками, в іноземних портах.

До території держави прирівнюються повітряні та космічні апарати, що мають розпізнавальний знак своєї держави, а також деякі інші об'єкти (трубопроводи та інші споруди), які належать державі й перебувають у межах так званої міжнародної території (відкрите море тощо).

Так, згідно зі ст. 12 Повітряного кодексу України, при виконанні повітряним судном польоту в міжнародному просторі над ним здійснює юрисдикцію протягом усього його польоту та держава, у якій зареєстровано повітряне судно. Перебуваючи в міжнародному повітряному просторі, повітряне судно є недоторканим і незалежним від будь-якої держави, за винятком тієї, у якій це повітряне судно зареєстровано, та дотримується і діє на підставі лише її законів [11, с. 37].

Отже, термін «територія» може вживатися у значенні, що наближається до поняття «простір», але все ж таки він не охоплює усі види середовища (наприклад, космічний простір – завжди простір, але ніколи не територія). Проте з метою розгляду проблеми про дію закону у просторі вони можуть вживатися як взаємозамінні.

Стосовно водного простору іноді за аналогією зі словом «територія» використовують термін «акваторія» (лат. aqua – вода), який має більш вузьке значення – це ділянка водної поверхні в певних межах (водний простір в межах кордонів порту, гідроаеродрому тощо). Повітряний простір держави включає простір над її суходільною та водною територією. Побудований за типом слів «територія» та «акваторія» термін «аероторія», який іноді вживається, має суто спеціальне значення. Аероторія – це повітряний простір над аеродромом та прилеглою до нього місцевістю в радіусі близько 50 км. [11, с. 45].

Закон (норма права) може діяти у просторі відповідно до одного з наведених правил:

1. У всьому просторі держави.
2. У межах тієї частини держави, яка обумовлена законом (нормативним актом).
3. У межах тієї частини території, на яку поширюються повноваження органу, що видав акт. В обмеженому просторі діють акти всіх органів нижчого (місцевого) рівня, компетенція яких поширюється на відповідну територію. Такими є акти місцевих державних адміністрацій. До них належать також акти органів місцевого самоврядування, нормативно-правовий характер яких визначається державою. Згідно зі ст. 144 Конституції України, органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території [1, с. 37].

4. Четверте правило дії закону в просторі є своєрідним винятком із загальних правил. Цей варіант передбачає: по-перше, не стільки дію, скільки вилучення, звільнення тих чи інших цілком конкретних територій від дії конкретного закону; а по-друге, поширення на зазначені території замість цього інших законів – законів інших держав. Це так звана екстериторіальна дія закону. Йдеться про особливий характер (випадок) взаємовідносин між різними державами, коли певні закони країни перебування не діють на деяких частинах її території, що передані представникам іноземних держав для виконання спеціальних функцій, а саме дипломатичних та інших функцій згідно з нормами міжнародного права. Екстериторіальність, насамперед, впливає із дипломатичного імунітету.

Дипломатичний імунітет – це сукупність привілеїв, що надаються певному колу осіб – громадянам іноземної держави на засадах взаємності. Проте екстериторіальність не вичерпує всього обсягу дипломатичного імунітету, оскільки йдеться лише про імунітет територій, територіальний імунітет. Можливий ще особистий імунітет, тобто імунітет осіб незалежно від конкретного місця – території їх знаходження [7, с. 78].

Територіальний принцип дії кримінального процесуального закону має виняток – екстериторіальність, в основі якої поширення дії закону держави за її межі. Це юридична фікція, згідно з якою певні частини території держави, певні групи осіб визнаються такими, що підпадають під сферу дії закону тієї держави, до якої вони належать. При цьому це не означає, що територія, зокрема, дипломатичного представництва, повністю виключається з території країни перебування і тим більше не є частиною території представленої країни. Ні будівля представництва, ні його територія не вилучаються з території держави перебування.

Їх вилучення з місцевої юрисдикції має обмежений, функціональний характер [10, с. 23]. Таке виключення в юридичній літературі називають дипломатичним (правовим) імунітетом.

Розрізняють такі види екстериторіальності (територіального імунітету):

1. Екстериторіальність (імунітет) дипломатичного представництва іноземної держави, що полягає в недоторканності приміщення дипломатичного представництва. Представники влади держави перебування не мають права проникати (проходити) в це приміщення інакше, ніж за згодою глави дипломатичного представництва. Водночас представники влади держави перебування зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для того, щоб забезпечити недоторканність приміщення дипломатичного представництва, його архівів та документів незалежно від місцезнаходження останніх. Аналогічні правила застосовуються й щодо консульських приміщень та архівів консульства. Приміщення представництва (власні та орендовані) звільняються від усіх податків, зборів та мита, крім тих, які є платою за конкретні види обслуговування. З екстериторіальністю представництва тісно пов'язане право дипломатичного притулку, що практикується в деяких країнах, тобто надання захисту в дипломатичному або консульському представництві держави особам, які переслідуються за їх політичну або наукову діяльність (крім того, існує ще й територіальний притулок).

2. Екстериторіальність військових частин, літаків та кораблів, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом.

Дипломатичний (правовий) імунітет вважається змішаним, оскільки він поєднує в собі норми не тільки кримінального процесуального, а й міжнародного права.

Імунітет поширюється на території дипломатичних представництв і консульств, а також – на підставі міжнародних договорів – на особовий склад воєнізованих з'єднань на території іншої держави.

Відповідно до ст. 20, 30 Віденської конвенції про дипломатичні зносини (1961 р.), приміщення, що займають дипломатичні представництва, включаючи приватну резиденцію їх керівників, користуються недоторканністю. Органи влади держави перебування не можуть заходити до цих приміщень інакше, як з дозволу керівника представництва чи особи, що його замінює. При цьому під приміщенням представництва розуміється будівля чи частина будівлі, що використовується для цілей представництва, у тому числі, резиденція керівника представництва, незважаючи на те, кому належить право власності на них, а також земельна ділянка, на якій вони розміщені [9, с. 12].

Що стосується консульських установ, то їх недоторканність від кримінально-процесуальної юрисдикції держави перебування, відповідно до ст. 31 Віденської конвенції про консульські зносини (1963 р.), обмежена тільки тією частиною консульських приміщень, які використовуються виключно для роботи консульської установи, у тому числі земельна ділянка, що обслуговує будівлю чи частину будівлі, яку займає консульська установа. У цьому полягає відмінність консульського імунітету, який є службовим за своєю природою та обумовлений виконанням чітко визначених Конвенцією функцій, від дипломатичного імунітету, що має абсолютний характер. Органи влади держави перебування не можуть заходити до тієї частини консульських приміщень, які використовуються виключно для роботи консульської установи, інакше як за згодою керівника консульської установи, призначеної ним особи чи керівника дипломатичного представництва відповідної держави. Недоторканність поширюється також на усю офіційну кореспонденцію, архіви та документи консульських установ (ст. 33, 35 Конвенції) [8, с. 4].

Приміщення дипломатичного представництва, а також резиденція глави дипломатичного представництва та жилі приміщення членів дипломатичного персоналу є недоторканними. Доступ до цих приміщень може бути здійснений не інакше як за згодою глави дипломатичного представництва. Ці приміщення, наявне в них майно, а також засоби пересування дипломатичного представництва користуються імунітетом від обшуку, виїмки, реквізиції, арешту та виконавчих дій і не повинні використовуватись для цілей, не сумісних зі здійсненням функцій дипломатичного представництва.

Дипломатична пошта не підлягає ні розпечатанню, ні затриманню. Усі місця, що становлять дипломатичну пошту, можуть містити тільки дипломатичні документи та предмети, призначені для офіційного користування, і повинні мати видимі зовнішні знаки, що вказують на їх характер (ст. 10 Положення).

Консульська установа виконує свої функції в межах консульського округу. Місцезнаходження консульської установи та межі її консульського округу визначаються угодою між Україною і відповідною іноземною державою.

Приміщення консульської установи є недоторканими. Доступ до цих приміщень може мати місце лише за згодою глави консульської установи або глави дипломатичного представництва відповідної іноземної держави в Україні. Недоторканність цих приміщень не дає права використовувати їх для цілей, не сумісних з функціями консульського представництва (ст. 21 Положення).

Варто зазначити, що недоторканність приміщень і території дипломатичного представництва історично склалася як абсолютна. «Влади держави перебування не можуть вступати в ці приміщення інакше, як за згодою глави представництва», – закріплено в ч. 1 ст. 22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини. Ця, на перший погляд, безперечна, без яких-небудь застережень норма виникла на основі величезної міжнародної практики, без якої неможливо усвідомити її непростий зміст. Приміщеннями дипломатичного представництва, відповідно до міжнародного права, вважаються будинки, споруди, що зайняті представництвом і його службами, а також земельна ділянка, на якій вони розташовані. Недоторканність приміщень пов'язана з необхідністю забезпечити умови для здійснення представництвом його функцій і не є наслідком вилучення цієї території з-під суверенітету країни перебування. Тому дипломатичне представництво не має екстериторіальності незалежно від того, чи є власністю акредитуючої держави земельна ділянка, приміщення, чи вони взяті в оренду. Тому на території дипломатичного представництва діє юрисдикція держави перебування з винятками, встановленими в міжнародному праві та національному законодавстві [8, с. 4].

На державі перебування лежить спеціальний обов'язок «вживати всіх належних заходів для захисту приміщень представництва від усіякого вторгнення чи нанесення збитку та для запобігання всякого порушення спокою представництва чи образи його достоїнства». Це надає державі право вживати спеціальних законодавчих заходів у районах розташування дипломатичних представництв.

Архіви і документи представництва є недоторканими в будь-який час незалежно від їх місцезнаходження. До архівів і документів за змістом ст. 24 Віденської конвенції про дипломатичні зносини належить уся офіційна документація дипломатичного представництва, а також вхідна та вихідна офіційна кореспонденція, яка не підлягає ані розкриттю, ані затриманню. Архіви та документи абсолютно недоторканні за будь-яких обставин, у тому числі й у разі війни, і країна перебування зобов'язана гарантувати цю недоторканність [8, с. 3].

На жаль, КПК України, регламентуючи у ст. 4 дію кримінального процесуального закону у просторі, не вказує на наявність імунітету дипломатичних і консульських установ від юрисдикції України. На відміну від нового КПК України, КПК 1960 р., хоч і в загальних рисах, але встановлював особливості провадження обшуку та виїмки в приміщеннях дипломатичних представництв.

Отже, незважаючи на положення ч. 2 ст. 1 КПК України щодо врегулювання кримінального провадження, зокрема, і положеннями міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, доцільно закріпити в нормах КПК України загальне положення про недоторканність приміщень і документів дипломатичних представництв і консульських установ.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз положень, що характеризують дію кримінального процесуального закону у просторі, дає підстави для формулювання таких висновків:

1. Дія кримінального процесуального закону у просторі – це поширення його впливу на всю територію України, а у випадках, визначених законом, – за межі України. Дія

кримінального процесуального закону України у просторі здійснюється за такими правилами. Кримінальний процесуальний закон України діє на усій території України та об'єктах, що прирівняні до неї за правовим статусом, а також – з урахуванням норм міжнародного права – на території дислокації українських військових баз, дипломатичних і консульських установ України на території інших країн. Виключенням є ділянки території України, що зайняті дипломатичними та консульськими установами іноземних держав і захищені відповідними імунітетами.

2. За загальним правилом кримінальний процесуальний закон України діє на усій території України та об'єктах, які прирівняні до неї за правовим статусом, у тому числі з урахуванням норм міжнародного права.

3. Екстериторіальність за своїм змістом означає непоширення на ті чи інші спеціальні території держави законів цієї держави. Слід розрізняти такі види екстериторіальності (територіального імунітету): а) екстериторіальність (імунітет) дипломатичного представництва іноземної держави; б) екстериторіальність військових частин, літаків та кораблів, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом. Отже, екстериторіальність за своїм змістом означає непоширення на ті чи інші спеціальні території держави законів цієї держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України – Основний Закон держави і суспільства: навч. посіб. – Х. : Факт, 2001. – 230 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України / В. І. Бояров, І. І. Гора, Т. В. Варфоломєєва, Л. Д. Удалова та ін. ; за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1223 с.
4. Капліна О. В. Правотворча роль судової практики в кримінальному судочинстві / О. В. Капліна // Проблеми законності. – Х., 2009. – Вип. 100. – С. 346-354.
5. Удалова Л. Д. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище : моногр. / Л. Д. Удалова, І. В. Бабій. – К. : КНТ, 2010. – 192 с.
6. Рішення Конституційного Суду України від 27 трав. 2008 р. № 11-рп/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 40. – Ст. 1328.
7. Добровлянина О. В. Особенности производства по уголовным делам в отношении отдельных лиц: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Добровлянина. – Екатеринбург, 2010. – 270 с.
8. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затв. Указом Президента України від 10 черв. 1993 р. № 198/93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198/93>.
9. Шуліма А. Способи дії правової норми в часі / А. Шуліма // Наук. записки Інституту законодавства Верховної Ради. – 2011. – № 2. – С. 69-76.
10. Повітряний кодекс України від 19 трав. 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48-49. – Ст. 536.

